

HAMDARD FOUNDATION

Hindistan'ın Delhi ve Pakistan'ın
Karaçi şehirlerinde bulunan
İslâmî ilimler ve tıp alanlarında
faaliyet gösteren iki ayrı vakıf.

Adını Farsça **hem-derd** (dert ortağı) ke-
limesinden alır. İlk olarak 1906'da Hekim
Abdülmeccid tarafından Hindistan'ın Del-
hi şehrinde, Doğu tabâbet sistemini ko-
ruyup geliştirmek için House of Hamdard
adıyla kuruldu. Abdülmeccid'in 1922'de
ölümünden sonra müessese 1928'e ka-
dar hanımı Râbia tarafından idare edildi.
Bu tarihten sonra Abdülmeccid'in iki oğlu
Hekim Abdülhamid ile Hekim Muham-
med Said sorumluluğu üstlendiler ve ku-
ruluşun kısa zamanda, özellikle gelenek-
sel tıp alanında tanınmış bir müessese
durumuna gelmesini sağladılar. Daha son-
ra vakıf haline dönüştürülen müessese-
nin işlettiği sağlık alanındaki sanayi ku-
ruluşlarından elde edilen gelir faaliyetle-
rin yürütülmesi için harcanıyordu. 1947'-
de Hindistan'ın bağımsızlığını kazanması
ve Pakistan'ın kurulmasından sonra Ab-
dülhamid Delhi'deki vakfın başında kalır-
ken kardeşi Muhammed Said Karaçi'de
Hemderd Devâhâne'yi (Hamdard Davakha-
na) kurdu (1948). Bu kuruluş da 1953'te
vakıf haline getirildi ve modern Pakis-
tan'daki ilk büyük müessese oldu. Hem-
derd Devâhâne on yıl içinde daha da bü-
yüyerek 1964'te Pakistan Hamdard Foun-
dation adını aldı. Geçen süre zarfında bir-
çok alandaki faaliyetleriyle hızla gelişen
vakıf, kurduğu çeşitli müesseseler yanın-
da son yıllarda Medînetü'l-hikme (Hem-
derdâbâd) adında büyük bir araştırma mer-
kezi ve bir üniversite inşasına başlamış,
merkezin bazı birimleri tamamlanarak
hizmete açılmıştır.

Hindistan Hamdard Foundation da ay-
nı şekilde büyümeye devam ederek Del-
hi'de Tuğlukâbâd'da Hamdardnagar adı-
nda, yaklaşık 400.000 m²lik bir alanda bü-
yük bir kampus kurarak faaliyetlerini bu-
rada yürütmektedir. Kampusta yer alan
tıp, eczacılık ve kimya enstitülerinin ya-
nı sıra ciddi araştırmalarıyla tanınmış In-
dian Institute of Islamic Studies de bu-
lunmaktadır.

Her iki vakfın ana gayeleri arasında top-
luma yönelik insanî faaliyetleri düzenle-
mek ve bunlara destek olmak, tıp ve İslâmî
ilimlerde ilmi araştırmaları teşvik
etmek, kongre, seminer ve toplantılar dü-
zenlemek ve neşriyat yapmak gibi husus-
lar bulunmaktadır. Pakistan'daki kurulu-

şun düzenlediği toplantılardan bazıları
şunlardır: İbnü'l-Heysem Semineri (1969),
Milletlerarası Bîrûnî Kongresi (1973), Mil-
letlerarası Sîret Kongresi (1976), Tarih Bo-
yunca Eczacılık Semineri (1979), Milletle-
rarası Bilim Tarihi ve Felsefesi Kongresi
(1979), III. Milletlerarası Kur'an Kongresi
(1985), IV. Milletlerarası İslâmî Tıp Kon-
feransı (1986), Milletlerarası Müslüman
Sosyalbilimciler Konferansı (1992).

Vakıf, tıp ve eczacılık alanında çıkarılan
ilmi dergilerin yanı sıra İslâmî ilimlerde
milletlerarası literatüre geçmiş *Studies
in Islam* (Hindistan) ve *Hamdard Isla-
micus* (Pakistan) adlı İngilizce dergiler
de yayımlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

*Hamdard Foundation of Pakistan Annual
Reports*, Karachi, ts.; *Hamdard Report of Ex-
penses 1954-1993*, Karachi 1993; "Madinat al-
Hikmat", *Medical Times*, XX/7-8, Karachi 1985,
s. 15-28; Ishtiaq Ahmed, "Hamdard Founda-
tion", *The Oxford Encyclopaedia of the Mo-
dern Islamic World*, New York-Oxford 1995, II,
95-96.

HAKIM NAIMUDDIN ZUBAIRY

HAMDELE

(الحمدلة)

Elhamdü lillâh cümlesinin
kısaltılmış şekli.

Hamdele Arapça'da menhût isim veya
masdardır. Arap dilinde bazı cümlelerin
ilk iki yahut daha fazla harfini almak su-
retiyle yeni bir kelime oluşturma kuralı-
na göre (bk. NAHT) İslâmiyet'in yayılma-
sından sonra çeşitli dua ve zikir cümlele-
ri kısaltılarak "besmele", "salvele", "hav-
kale" gibi yeni kelimeler meydana getiril-
miştir. Hamdele de bunlardan biri olup,
"Her türlü övgü Allah'a mahsustur" an-
lamına gelen "el-hamdü lillâh" şeklindeki
dua ve zikir cümlesinin kısaltılmasıyla
oluşturulmuştur.

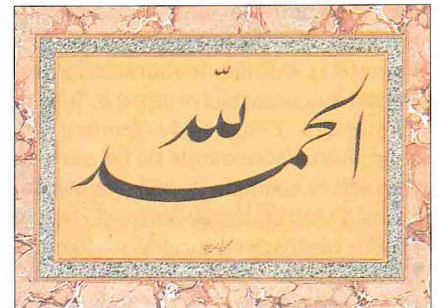
Elhamdü lillâh sözü Kur'an'da yirmi üç
yerde geçmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Ke-
rîm'de her türlü övgünün Allah'a mah-
sus olduğu "İlehü'l-hamd", "fe lillâhi'l-
hamd" tarzında da ifade edilerek rabbın
hamd ile tesbih edilmesi emredilmiştir
(M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hmd" md.).
Kur'an'ın ilk sûresi olan Fâtîha, "el-ham-
dü lillâhi rabbi'l-âlemîn" âyetiyle başladı-
ğında Hamd sûresi diye de adlandırılır.
Bu âyeti teşkil eden hamd cümlesi En'âm
(6/45), Yûnus (10/10), Sâffât (37/182), Zü-
mer (39/75) ve Mü'min (40/65) sûrele-
rinde de tekrarlanmıştır. Fahraddin er-
Râzî, Allah'ın bu âyetlerle insanları ruhi

terbiyeye tâbi tuttuğunu ve sahip olduk-
ları sayısız nimetleri kendilerine veren ya-
raticının varlığına dikkat çekip O'na ham-
detme şeklini öğrettiğini belirtir (*Mefâtî-
hu'l-gayb*, I, 6, 174, 180-181). Fâtîha'dan
başka En'âm, Kehf, Sebe' ve Fâtır sûre-
leri de "el-hamdü lillâh" cümlesiyle baş-
lar (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hmd"
md.). Bu cümle, "Hamd Allah'a mahsus-
tur" anlamında ihbârî bir ifade olmakla
birlikte âlimler bunun, "Hamd Allah'a ol-
sun" veya, "Allah'a hamd olsun" tarzında
emir (dilek) mânası taşıdığını kabul et-
mişlerdir (Ebü'l-Bekâ, s. 359).

Hadislerde hamdele kelimesi geçme-
mekle birlikte "Allah'ı defalarca övmek"
anlamına gelen **tahmîd** kelimesine ve
ayrıca Hz. Peygamber tarafından asha-
ba öğretilen hamdetmeye ilişkin değişik
dua cümlelerine rastlanmaktadır. İlgili ri-
vayetlerde belirtildiğine göre Resûl-i Ek-
rem, Allah'a hamd ile başlanmayan her
işin eksik ve bereketsiz olduğunu açıkla-
mış (İbn Mâce, "Nikâh", 19; Ebû Dâvûd,
"Edeb", 18), aksıran her müminin "el-
hamdü lillâh" demesini emretmiş (Buhârî,
"Edeb", 126), hamdetmeye dair dua-
ları okumanın günahların bağışlanması-
na vesile olacağını (bk. HAMD), tahmîdin
en faziletli zikirlerden biri olduğunu, bu
zikirlere devam edenlerin büyük mükâ-
fatlara erişeceklerini ve bunun sadaka
yerine geçeceğini haber vermiştir (Bu-
hârî, "Ezân", 155, "İmân", 19; Müslim,
"Tahâret", I, "Müsâfirîn", 84; *Müsneid*, I,
180; II, 302, 515; III, 75; IV, 36, 260; V,
249, 365).

Âyet ve hadislerde hamdetmeye dair
dualara verilen önemin etkisiyle müslü-
manlar tarafından çokça kullanılan bu zi-
kir cümleleri muhtemelen II. (VIII.) yü-
zyıldan itibaren naht kuralına göre kısaltı-

Elhamdü lillâh ibaresinin Muhittin Serin tarafından celi
nesta'lik hatla yazılmış levhası (Muhittin Serin koleksiyonu)

larak hamdele diye adlandırılmıştır. Duncan Black Macdonald, hamdelenin erken devir kaynaklarında bulunmadığını ileri sürerse de (*Eİ²* [İng.], III, 122) ilk dilcilerden Halil b. Ahmed'in menhûd kelimelerden bahsettiği bilinmektedir (Muhammed Dârî Hammâdî, XXXI/2, s. 174). Hamdele, Hz. Peygamber'in tavsiyesi gereğince müslüman hatiplerin hutbeleriyle müelliflerin kitaplarında besmeleden hemen sonra yer almış ve böylece köklü bir İslâmî gelenek teşekkül etmiştir. Hamdele ayrıca müslümanların yeme, içme, uykuya yatma, uykudan kalkma gibi günlük faaliyetlerinin başında ve sonunda zikredilen bir dua cümlesi haline gelmiştir. Müslümanların bütün resmî yazışmaları ile önemli akidlerinde de besmeleden sonra hamdele zikredilmiş, bir yazıda hamdeleye yer verilmemesi o yazının önemli olmadığının bir işareti sayılmıştır.

Hamdeleye dair müstakil eserler arasında Nûreddin el-Halebî'nin *Hayrû'l-keîlâm 'ûle'l-besmele ve'l-ḥamdele* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3671), Dâvûd-i Karsî'nin *Tahrîrât ve takrîrât 'ale'l-besmele ve'l-ḥamdele ve's-şalâti ve's-se-lâmi'l-lafziyye* (Süleymaniye Ktp., Tır-

novalı, nr. 1412/10, Yazma Bağışlar, nr. 769/1), Mustafa Hulûsî Güzelhisârî'nin *İ'râbû kelimet-i's-şehâde ve'l-besmele ve'l-ḥamdele* (Süleymaniye Ktp., Serrez, nr. 3840/6) ve Muhammed el-Gara-vî'nin *el-İsmü'l-a'zam evi'l-besmele ve'l-ḥamdele* (Beyrut 1982) adlı kitapları zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ḥmd" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 359; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ḥmd" md.; *Müsned*, I, 180, 185; II, 82, 97, 158, 302, 483, 515; III, 35, 37, 75, 120; IV, 36, 227, 237, 260, 317, 355; V, 20, 148, 167, 249, 365; VI, 440; Buhârî, "Edeb", 126, "Ezân", 155, "el-Hac", 27, "İmân", 19; Müslim, "Tahâret", 1, "Müsâfirin", 84; İbn Mâce, "Nikâh", 19; Ebû Dâvûd, "Edeb", 18; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn* (nşr. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhîm es-Sâmerrâî), Beyrut 1408/1988, III, 188-189; Taberî, *Câmî'u'l-beyân* (Şâkir), I, 135-137; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), I, 5, 23, 46; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, I, 6, 174, 180-181; Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'sâ*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye), VI, 215-217; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), I, 170; Zebidî, *İthâfû's-sâde* [bas-kı yeri ve tarihi yok], (Dârü'l-Fikr), I, 53; V, 226-227; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 56-58, 60; Muhammed Dârî Hammâdî, "en-Nehd fi'l-'Arabiyye", *MMİr*, XXXI/2 (1980), s. 174; D. B. Macdonald, "Ḥamdala", *Eİ²* (İng.), III, 122-123.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Şeyh Hamdullah Efendi'nin aklâm-ı sitte tümârından muhakkak-reyhânî satırları (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 2086)

HAMDÎ, Hamdullah

(bk. HAMDULLAH HAMDÎ).

HAMDÎ BEY, Osman

(bk. OSMAN HAMDÎ BEY).

HAMDÎ YAZIR

(bk. ELMALILI MUHAMMED HAMDÎ).

HAMDULLAH EFENDİ, Şeyh

(ö. 926/1520)

Osmanlı hat ekolünün kurucusu.

Amasya'nın Eslem Hatun (halk arasında İslâm, bugün Dere) mahallesinde doğdu. Amasyalı Sarıkadıızâdeler ailesinden Sühreverdîye şeyhi Mustafa Dede'nin oğludur. "Şeyh, ibnû's-şeyh, kıbletülkütâb, kutbülkütâb, şeyhürrâmiyân" unvanlarıyla tanınır. Bir rivayete göre babası, diğer bir rivayete göre dedesi Sarıkadı Rûkneddin Mahmud Buhara'dan Amasya'ya göç etmiş erenlerdendir. Müstakimzâde Hamdullah Efendi'nin 840'ta (1436) dünyaya geldiğini kaydederken (*Tuhfe*, s. 185) Osman Fevzi Olcay (*Meşâhîr-i Amasya*, s. 54) ve Ekrem Hakkı Ayverdi (*Fâtih Devri Hattatları*, s. 49) 830-833 (1426-1430) yılları arasında doğduğunu ileri sürmüşlerdir.

Hamdullah, dinî ve edebî ilimleri Hatib Kasım Efendi'den öğrendi. Hattı, bu sanatın beşiği kabul edilen Amasya'da Hayreddin Mar'âşî'den meşkederek aklâm-ı sitte'den icâzet aldı. Babası Şeyh Mustafa Dede'nin yanında seyrü sülûkünü tamamlayarak hilâfet aldı. Muhtemelen babasının sohbet meclislerinde tanıştığı Şehzade Bayezid'in dostluğunu kazandı. Beste yapabilecek kadar mûsiki bilgisi yanında Türk, Arap ve Fars edebiyatlarına da vâkıf olan Bayezid onu kendisine hat hocası tayin etti ve ondan icâzet aldı. Daha Amasya'da iken tanınmaya başlayan Şeyh Hamdullah, bu yıllarda Fâtih Sultan Mehmed'in hususi kütüphanesi için bazı eserler istinsah etti. Bunlardan *Kitâbü Huneyn b. İshâk fi'l-mesâ'il ve ecvibetihâ fi't-ṭib* ile (TSMK, III, Ahmed, nr. 1996) *Meşâlihu'l-ebdân ve'l-enfûs* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3740) adlı eserler günümüze ulaşmıştır.

Şeyh Hamdullah, dayısı meşhur hattat Cemal Amâsî'nin kızıyla evlendi; bir kızı ve kendisi gibi hattat olan Mustafa adlı